

Г. В. Купрікова

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»

Усічення в словотвірній та синтаксичній номінації

Купрікова Г. В. Усічення в словотвірній та синтаксичній номінації. У статті розглянуто класифікації усічень у сучасному мовознавстві. Проаналізовано основні моделі творення усічених назв. У словотворі усічення є окремим способом творення вторинних номенів і полягає у відтинанні елементів твірної основи (суфіксів, префіксів, коренів, складів, частин складного слова). Спосіб усічення синтаксичних структур є одним із виявів мовної економії й має поширення в розмовній, жаргоновій субмовах. Вторинні номен, мотивовані повними назвами, є тотожними за змістом (або відрізняються лише стилістичним забарвленням), але відмінні за формою.

Ключові слова: аналітичний номен, жаргон, номен, номінація, усічення.

Купрікова Г. В. Усечение в словообразовательной и синтаксической номинации. В статье рассмотрены классификации усечений в современном языкознании. Проанализированы основные модели образования усеченных названий. В словообразовании усечение является отдельным способом создания вторичных номенов и заключается в отсекании элементов производящей основы (суффиксов, приставок, корней, слогов, частей сложного слова). Способ усечения синтаксических структур является одним из проявлений языковой экономии и распространен в разговорном, жаргонном субъязыках. Вторичные номены, мотивированные полными названиями, тождественны по смыслу (или отличаются лишь стилистической окраской), но различны по форме.

Ключевые слова: аналитический номен, жаргон, номен, номинация, усечение.

Kuprikova G. V. Truncations in word forming and syntactical nomination. In the article the classification of truncations in modern linguistics is described. The basic models of forming truncated names are analyzed. Truncation is a special way of word formation that is shortening by deleting parts of the word stem (suffixes, prefixes, roots, syllables, elements of a compound word). Truncation of syntactic structures demonstrates language economy; truncation is widespread in colloquial language, jargons. Secondary nomens, which are motivated by full names, are identical in meaning (or just differ by stylistic coloring), but they are different in form.

Keywords: analytical nomen, jargon, nomen, nomination, truncation.

Сучасна українська мова, як і більшість лінгвальних систем світу, зазнаючи впливу екстра- й інтралінгвістичних чинників, розвивається надзвичайно динамічно на всіх її рівнях, серед яких лексичний є найрухомішим та зазнає кількісних та якісних змін [9:33]. У той же час розвиток будь-якої мови свідчить про те, що наявні мовні засоби не завжди можуть задовольнити мовців усіх соціальних, професійних та вікових груп. Ось чому «удосконалення існуючих мовних засобів зумовлюється передусім внутрішньою тенденцією мови, система якої несе в собі потенційні можливості по-новому називати, переробляти, удосконалювати мовні засоби їх поєднання, підганяючи під ситуацію мовлення. Результатом цього є поява вторинних одиниць номінації, які можуть з'являтися в результаті певних словотвірних операцій: *усікання елементів твірного слова, універбації стійкого словосполучення тощо*» [7:172].

Актуальність статті визначається необхідністю вивчення словотворчих процесів в українській мові ХХІ століття, особливо на розмовному рівні. Тлумачні словники, зазвичай, запізнюються із фіксацією нових слів, що з'являються в мові безперервно. Словники нових слів, а також словники жаргонізмів і нових значень слів виходять з великим інтервалом, у результаті поза увагою лінгвістів залишається численна група слів, які активно використовуються в розмовній мові, жаргонах і часто трапляються на сторінках періодичних видань [6:4]. Серед таких слів – і деревати, що постали внаслідок усічення. Незважаючи на те, що явище усічення привертало увагу багатьох науковців, до сьогодні

остаточно не визначено його місце в системі словотвірної та синтаксичної номінації. В українській лінгвістиці для позначення досліджуваного явища послуговуються термінами *усічення, елізія й апокопа* [див. праці 1; 2; 3; 4; 5].

Як слушно зазначає А. Нелюба, «у нинішній мовознавчій практиці одним терміном позначають два абсолютно різних явища: усічення як підготовчий – морфологічний – етап у творенні слова й усічення як безпосередній спосіб словотворення» [8:184]. З метою уникнення термінологічної плутанини науковець пропонує вживати два терміни: «усічення як засіб морфологічний, додатковий, супровідний у творенні слова й утинання як самостійний спосіб словотвору, унаслідок якого з'являються нові одиниці – утинки» [там само:184].

Погоджуючись із А. Нелюбою, уважаємо усічення на словотвірному рівні мови окремим способом творення номенів, який полягає у відтинанні елементів твірної основи (суфіксів, префіксів, коренів, складів, частин складного слова) і є результатом формальної економії в мові. Метою статті є дослідження явища усічення в словотвірному, семантичному, стилістичному аспектах на прикладі вторинних назв одягу і взуття.

Усічені назви одягу і взуття виникають здебільшого в молодіжному, а також професійному жаргонах і відзначаються деякою експресивністю. Номен, який постав шляхом усікання, має таке ж значення, що й твірне слово. При цьому похідне слово відрізняється від твірної сферою використання й стильовим забарвленням. Способом

усікання утворюються переважно іменники. Особливу групу усічень становлять похідні від запозичених слів, які в українській мові є незручними для вимови. Такі слова, звичайно, мають складну структуру.

Наприклад, у професійному жаргоні зазнало усікання запозичене з англійської мови слово *тренкот* «плащ вільної, дещо розширеної донизу форми, із чітко спрямованою лінією плеча»; у професійному жаргоні слово функціонує в усічній формі *тренч*. Усікається другий корінь слова (*тренкот*). Такі корені виділяються саме в англійській мові, для українського мовця запозичення *тренкот* не є подільним, функціонує як моноліт. Усічення від іншомовних слів можуть свідчити про ступінь засвоєння українською мовою цих слів, про їхню відповідність структурі української мови [8:201]. У молодіжному жаргоні слово *муліне* «нашивки, кармани, петлі на одязі» зазнало усікання кінцевого складу (*мулі-не* – *мулі*); такий же процес спостерігаємо й у словах *мокаси* – «мокасини», *кроси* – «кросівки», *джини* – «джинси», *липа* «взуття або одяг на липучках» (*липа* – «липучка» (як усікання твірного *липучка* (пор. *спеціальний* – *спец*)) тощо.

Унаслідок усікання середини слова в жаргоні з'явилися вторинні номени *безка* «безкозирка», *беска* «бейсболка» тощо. Усічені назви одягу і взуття є наслідком дії закону економії мовної енергії, прагненням мовців до раціоналізації, прагматизму, їм притаманна ознака невимушеної розмовності; усічені номени стилістично забарвлені порівняно з нейтральними за семантикою твірними.

У мові постійно здійснюється номінування предметів на синтаксичному рівні. Принцип економії спричиняє й використання усічених синтаксичних одиниць. Важливим чинником творення синтаксичних усічень може стати спонтанність мовленнєвого акту, прагнення до експресивності висловлювання. Фактичний матеріал свідчить, що усікатися може залежний прикметник аналітичного номена-словосполучення, при цьому вторинний синтетичний (однослівний) номен формально співвідноситься з основою прикметника, а семантично – з усім словосполученням. Наприклад, *капронові панчохи* – (розм.) *капрон*, *демісезонне пальто* – (розм.) *демісезон*, *імпортований одяг* – (розм.) *імпорт*. Спосіб усікання поширюється тільки на відносні прикметники.

Усікання залежних відносних прикметників в аналітичних номенах- словосполученнях на

позначення одягу і взуття часто відбувається в жаргоні. Наприклад, *наворочений одяг* – *наворот*, *баскетбольні черевики* – *баскети*, *цивільний одяг* – *цивіл* тощо. Зазначмо, що такі усічення є результатом утинання слова на синтаксичному рівні мови (наприклад, *наворочений одяг* – *наворочений*) і результатом відсікання частини слова на словотвірному рівні (*наворочений* – *наворот*).

Аналіз усічень аналітичних номенів-словосполучень показав, що утинатися може й іменник, унаслідок такого усікання прикметник змінює свої синтаксичні функції й виконує роль іменника. Зв'язок між субстантивним словом і комплексним двослівним номеном настільки сильний, що, коли ми вживаємо субстантив, у нашій свідомості відтворюється прикметниково-іменникове словосполучення. Наприклад, *ковбойський капелюх* – *ковбойський*, *накожні рукавиці* – *накожні*, *спідне вбрання* – *спідне*, *спідні підштанці* – *спідні* тощо.

Такі усічення структурно мотивуються родовою парадигмою прикметника відповідно до роду усіченого в словосполученні іменника. Семантично номени мотивуються значенням усієї аналітичної назви.

Усікання першого компонента може відбуватися в аналітичних номенах, утворених за моделлю прикладкового словосполучення, що становлять поєднання іменника (який називає тип одягу) й іменника (що вказує на різновид одягу). Наприклад, *костюм-трійка* – (розм.) *трійка*, *майка-топ* – *топ* (поруч уживається й словотвірний номен *топик*), *костюм-пара* – *пара*, *куртка-блузон* – *блузон*, *купальник-бікіні* – *бікіні*, *піджак-блейзер* – *блейзер*. У результаті поширення такого виду одягу й дедалі частішого використання назви перший компонент номена стає непотрібним, оскільки й без нього є зрозумілим лексичне значення запозичення.

Отже, специфічною рисою одягово-взуттєвого назовництва в сучасній українській мові є поява вторинних одиниць номінації внаслідок словотвірних операцій: усікання елементів твірного слова та словосполучення. Вторинні похідні номени мають такі ж значення, що й твірні, при цьому перші відрізняються від других сферою використання та стилістичним забарвленням: усічені назви виникають у розмовній мові, а також у некодифікованих стилях мови (наприклад, у жаргоні) і є наслідком дії закону економії мовної енергії, прагнення мовців до експресивності висловлювання.

Література

1. Ганич Д. І. Словник лінгвістичних термінів / Дмитро Ганич, Іван Олійник. — К. : Вища школа, 1985. — 360 с.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфологія / Володимир Горпинич. — К. : Вища школа, 1999. — 208 с.
3. Журавлев А. В. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. В. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. — М. : Наука, 1982. — С. 45—109.
4. Земская Е. А. Активные процессы в словообразовании современных славянских языков (на материале русского и польского языков) / Елена Земская, Ольга Ермакова // Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов. Доклады российской делегации. — М. : Наука, 1998. — С. 296—310.
5. Кравченко М. В. До питання про явище усічення в українському словотворі (у дериватах іменникового походження) / М. В. Кравченко // Українське мовознавство. — 1988. — Вип. 15. — С. 33—40.

6. Лазарева Ю. А. Усечение в современной речи : автореф. дис... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Юлия Александровна Лазарева ; Моск. пед. гос. ун-т. — М., 2004. — 16 с.
7. Нелюба А. М. Усічення і принцип економії в словотвірній номінації / Анатолій Нелюба // Лінгвістичні дослідження : Зб. наук. праць / За заг. ред. проф. Лідії Лисиченко. — Х., 2000. — Вип. 5. — С. 171—186.
8. Нелюба А. Явища економії в словотвірній номінації української мови / Анатолій Нелюба. — Х. : Видавництво ХІФТ, 2007. — 302 с.
9. Стишов О. А. Основні джерела поповнення фразеологічного складу української мови кінця XX — початку XXI століть / Олександр Стишов // Мовознавство. — 2015. — № 1. — С. 33—46.